

ABSTRACT

Denys Moiseienko. «Advocates' monopoly» and the access to justice. The article deals with the issue of «advocates' monopoly» in the context of access to justice. The acute social relevance of the issue of the existence of a «advocates' monopoly» in Ukraine is substantiated. In particular, the concept of «advocates' monopoly» has been investigated. It is emphasized that the concept of «professional lawyer's aid» is not identical to the concept of «representing the interests of another individual in court». Also, attention is drawn to the fact that due to a number of factors, the «professional lawyer's aid» of the advocate is much more expensive than the services of a lawyer who does not have the status of an advocate.

Separate procedural moments through which a person may not receive compensation for the costs of professional lawyer's aid are investigated. Judicial practice has been studied, in connection with which the success fee is not included in the total legal costs.

The issue of disproportion of administrative fines to the cost of professional lawyer's aid is considered, as a result of which the access of persons to justice is limited. Attention is drawn to the fact that non-property claims are not minor cases and, accordingly, require the «professional lawyer's aid».

It is concluded that it is necessary to abolish the «advocates' monopoly» due to the violation of the right of the most vulnerable part of the population of Ukraine the access to justice. It is argued that the adoption of the bill № 1013 by 29.08.2019 «On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the abolition of the advocates' monopoly)» is of primary social importance.

Keywords: bar association, advocates' monopoly, representation of another individual in court, professional lawyer's aid, right of access to court, minor cases.

УДК 342.727/732/76+32.019.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-249-264

Андрій САМОТУГА©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ПРОПАГАНДА ТА КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО
НА ІНФОРМАЦІЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ НА ТЛІ ЗІТКНЕНЬ
ТОТАЛІТАРНИХ ПРАКТИК І ДЕМОКРАТИЧНИХ
ЦІННОСТЕЙ**

Зважаючи на відсутність в українській правничій науці досліджень конституційно-правових аспектів пропаганди як різновиду інформаційної діяльності, висвітлено особливості здійснення конституційного права на інформацію в Україні в умовах воєнного стану в контексті такої конституційної засади, як заборона пропаганди війни та іншої ворожнечі, із протиставленням практики тоталітарних держав демократичним засадам адміністрування інформаційної сфери. Здійснено ретроспективний аналіз інституту пропаганди у XX-XXI ст. Зазначено, що зловживання конституційним правом на інформацію та свободою ЗМІ завжди перетворюється на поступове вибудовування пропаганди, головним суб'єктом чого визнано державу з авторитарним політичним режимом.

Ключові слова: право на інформацію, свобода ЗМІ, пропаганда, зловживання, маніпуляція, війна.

Постановка проблеми. Однією із основоположних свобод людини визнано на міжнародному та національному рівні її свободу думки, переконань і на вільне їх вираження. Ця свобода реалізується у праві індивіда безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободі шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Здійснення цього права накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними для поважання прав і репутації інших осіб та для охорони державної

© А. Самотуга, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9802-0226>

samotuga@ua.fm

безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення [6; 13].

Конституцією України до прав, які можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану, віднесено, зокрема передбачене її ст. 34 право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, похідним від якого є право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [10]. На жаль, Україні доводиться на практиці реалізовувати подібну норму Основного закону. Адже збройна агресія РФ, розпочата проти України ще 2014 р., завжди тягне за собою її інформаційну складову, а повномасштабне вторгнення 2022 р. аж ніяк не скасовує гібридного характеру цієї війни, що поряд із бойовими діями постійно супроводжується кібератаками на стратегічні державні ресурси, інформаційно-психологічними спеопераціями (ІПСО) з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, соціальних мереж, що має на меті, через недостатню медійну грамотність (точніше – непоінформованість через медійну маніпуляцію) та громадянську правосвідомість масових користувачів, зниження обороноздатності держави та її міжнародної підтримки, послаблення національного спротиву. Зазначені реалії потребують відповідного законодавчого реагування з належним організаційно-інституційним забезпеченням, інколи асиметричного і нестандартного у відповідь на гібридні атаки країни-агресора. Особливої гостроти ситуації додає те, що зловживання свободою слова так чи інакше призводить до агресивної пропаганди, маніпуляції фактами та відвертої дезінформації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загальні проблеми конституційних обмежень прав людини висвітлено у працях О. Андрієвської, А. Стрекалова, В. Суценка та ін. Питання конституційного права на інформацію, в т. ч. в контексті його правомірного обмеження, розглянуто в дисертаційних роботах Ю. Богдан, О. Каплій, А. Кардаш, Н. Кушакової, І. Кушнір, І. Чижа, М. Челабієвої, Є. Тептюка, В. Середюк, О. Нестеренко та ін. Значна кількість досліджень в Україні стосується питань адміністративно-правового забезпечення суб'єктивного права на доступ до різних видів інформації. Незважаючи на їхній істотний внесок у конституційно-правову науку, на сьогодні важливим є переосмислення відповідних доробків з точки зору збройної агресії РФ проти України. Ба більше, ще не отримали свого висвітлення в українській правничій науці питання ані конституційно-правових, ані теоретико-правових та історично-правових, за винятком поодиноких досліджень (К. Долгорученко, 2021 р.) аспектів пропаганди як різновиду інформаційної/дезінформаційної діяльності. Останнім роками з'являються праці стосовно кримінальної відповідальності за заборонену комуністичну й нацистську пропаганду (Ю. Беклемишева, 2020 р.). Загалом, питання пропаганди є тематикою переважно політологічних досліджень за такими напрямками, як становлення й розвиток політичних режимів, формування суспільної думки, політична комунікація тощо.

Мета статті – висвітлення особливостей здійснення конституційного права на інформацію в Україні в умовах воєнного стану в контексті такої конституційної засади, як заборона пропаганди війни ти іншої ворожнечі, протиставляючи практику тоталітарних держав демократичним засадам адміністрування інформаційної сфери.

Виклад основного матеріалу. Аналіз норм міжнародних актів з прав людини та Конституції України свідчить, що право на інформацію є доволі комплексним. Воно передбачає право вільно: 1) збирати, 2) зберігати, 3) використовувати і 4) поширювати інформацію [10]. Закон України «Про інформацію» дещо розширює перелік видів інформаційної діяльності: 1) створення, 2) збирання, 3) одержання, 4) зберігання, 5) використання, 6) поширення, 7) охорона і 8) захист інформації [17]. Втім цей Закон надає визначення лише одному з перелічених видів – захисту інформації. Це сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї.

Постає одразу таке питання: чи може «кожний» застосовувати такі заходи? Адже, як зазначено в Законі, основними напрямками державної інформаційної політики є: забезпечення доступу *кожного* (тут і далі – вид. авт.) до інформації; забезпечення *рівних можливостей* щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації. Отже, виникає проблема стосовно суб'єктного складу права на інформацію та інформаційної діяльності: пересічний споживач, ЗМІ, журналіст, держава тощо. Серед них найвагомішим з точки зору ресурсного потенціалу, в т. ч. наявності заходів примусу, безперечно, визнається держава, а точніше – існуюча в ній на даний момент легітимна влада як політично правлячий клас. Залежно від

встановленого політичного режиму – демократичного (де влада чітко відокремлена від держави інституційно, але не функціонально) чи авторитарного (з його такими крайніми формами, як тоталітаризм і фашизм), держава протилежним чином виявляє себе в інформаційних правовідносинах: від партнерсько-конкурентних і диспозитивних (коли, напр., медіа як інститут громадянського суспільства активно впливає на формування владних інституцій) до виключно імперативно-монопольних – від жорсткого контролю й нагляду до цілковитого заперечення економічної та політичної конкуренції, маніпуляції суспільною свідомістю й пропаганди національної винятковості, що, зрештою, виявляється ідеологічним рушієм до розв'язання агресивних та загарбницьких війн.

Як впливає з міжнародних актів з прав людини, прийнятих вже після двох світових війн з десятих тисяч мільйонів жертв, що сталися протягом 1-ї половини ХХ ст., пропаганда війни, а також будь-які виступи на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинні бути заборонені законом [13]. Хоча Конституцією України подібне формулювання стосується лише заборони діяльності політичних партій за пропагування ними ненависницьких та насильницьких ідей [10].

Під час першого в історії міжнародного збройного конфлікту – Першої світової війни, в якій кіннота із шаблями вже витіснялися отруйними газами, автоматичною зброєю, важкою артилерією, танками, моторною авіацією, – вдало апробована її державами-учасницями офіційна пропаганда (хоча й з невеликим на тоді існуючим переліком видів ЗМІ, тобто переважно друкованими) у подальшому виявилася ефективним джерелом постійної конфліктогенності в міждержавних відносинах. Як зазначають деякі британські джерела, під час Першої світової війни пропаганда була використана в глобальному масштабі. На відміну від попередніх, це була перша тотальна війна, в якій цілі нації, а не лише професійні армії, були задіяні в смертельному бою. Ця та наступні сучасні війни так чи інакше потребували пропаганди щоб мобілізувати ненависть проти ворога, переконати населення у справедливості справи, заручитися активною підтримкою та співпрацею нейтральних країн і посилити допомогу союзників [34].

Так, одні фахівці досліджували залежність держав від пропаганди, зосереджуючись на символах і гаслах націоналізму (англ. “nationalism”, від “nation” – держава) та патріотизму. Дійсно, держава може мати у своєму розпорядженні численні можливості для створення наративів і поширення образів, сприятливих для її бажаної національної історії – у повсякденних предметах, таких як монети, банкноти та поштові марки, або символічних структурах, таких як статуї, пам'ятники та будівлі. Двома найочевиднішими та найпотужнішими символами, які дозволяють громадянам висловити свою причетність до держави, є її прапор та гімн [37].

Інші дослідники фокусуються на пропаганді жорстокості, а саме актах, скоєних німецькою та австро-угорською арміями, наголошуючи на їх варварстві та виправдовуючи конфлікт. У публікаціях описуються форми, яких набула така пропаганда в перші роки війни. Вона була різноманітною: містилася в книгах, газетах, брошурах, етюдах, плакатах, фільмах, ліхтарних слайдах та анімації, а також на листівках, тарілках, кубках і медалях. Вона діяла на багатьох рівнях. Офіційні урядові звіти представляли «докази» того, що німецькі війська порушили Гаазькі конвенції 1899 та 1907 р. Свідчення постраждалих, очевидців злочинів і злочинців були переконливими, і, хоча методи розслідування часто не відповідали правовим стандартам, звіти, як здавалося, ґрунтувалися на неспростовних фактах [30].

Однією з перших акцій, здійснених Британією на початку війни, було перерізання німецьких підводних комунікацій, що забезпечило Британії монополію на найшвидший спосіб передачі новин із Європи прес-агенціям США. Впливати на репортажі про війну в усьому світі з метою заручитися підтримкою та співчуттям було важливою метою для всіх держав. У Британії у вересні 1914 р. було створено таємну організацію – воєнне пропагандистське бюро «Wellington House», яке закликало журналістів і редакторів газет писати та поширювати статті, що співчують Британії, протидіючи ворожим заявам. Окрім розміщення позитивних репортажів у пресі нейтральних країн, Wellington House друкувала власні газети для поширення по всьому світу [35]. Ілюстровані новини вважалися особливо ефектними. До кінця 1916 р. кіножурнал «War Pictorial» був розтиражований у 500 тис. примірників чотирма виданнями 11-а мовами. Поряд зі спробами вплинути на громадську думку в нейтральних країнах пропаганда

використовувалася і безпосередньо проти ворогів. З початку війни всі її сторони використовували літаки та повітряні кулі для розкидання листівок та плакатів над бойовими підрозділами і цивільним населенням [32].

На той час війна, набуваючи вже рис гібридної, поряд з інформаційною також включала й торговельно-економічну складову. Упродовж розгортання війни відбувся сплеск читачів газет, оскільки громадськість вимагала новин із фронту. Це збільшення становило велику кількість потенційних клієнтів для рекламодавців. Крім того, враховуючи почуття єдності всередині нації, можна було розробити прості рекламні повідомлення, які вписувалися в популярну розповідь і посилювали поширені пропагандистські повідомлення. Патріотизм був повторюваним мотивом у комерційній рекламі поряд із приниженням ворога. У цьому процесі купівля товарів країн-союзників була абсолютно ключовою й поширювалася на відмінність підходу до війни союзників від ворога. Особливо символічно виявилася реклама «Gillette», що прославляла поголених «чистих бійців» союзницьких сил, які «борються за чисті ідеали» [28].

У 1918 р., наприкінці Першої світової війни, стало зрозуміло, що пропаганда стає одним із факторів сучасних соціальних процесів. Вона була невидимою, майже містичною суспільною силою, яка могла за бажанням маніпулювати думками та поведінкою вразливих мас. Її успіх був безсумнівним, а наслідки як для ліберальної демократії, так і для новонароджених європейських диктатур, які жадали не лише реваншу за поразку, а й світового панування, – далекосяжними.

Як стверджують деякі автори, модернізація європейського суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст. призвела, з одного боку, до суттєвого підвищення рівня грамотності населення, розвитку засобів інформації та становленню масового суспільства, з іншого – розвиток військових технологій та інформаційних війн також стали наслідками цих процесів. В умовах міждержавних протистоянь посилювалася роль пропаганди, яка стала характерною рисою війн XX-XXI ст. від початку Першої світової війни [14, с. 72]. Тому одна із її учасниць – Російська імперія, ставши порівняно з її західними сусідами надто пізно на шлях капіталізму після скасування кріпосного права, значно програвала їм у ресурсному забезпеченні інформаційної політики.

На той час деякі російські військові теоретики наголошували на важливості моральної підготовки населення й армії до війни. Для інформаційного забезпечення бойових дій необхідно, як вони вважали, стисло й узагальнено популяризувати політичну програму держави й цілі війни. На їхню думку, займатися такою ідеологічною обробкою повинні були духовенство й школа. Пояснення причин війни, мети, інформування про її хід ними пропонувалося подавати, підкреслюючи національні моменти – використовуючи приклади з історії російського народу, подвиги предків, перемоги російської армії в попередніх війнах (хоча дві останні до того часу – Кримська 1853-56 рр. та Японська 1904-1905 рр. завершилися поразкою росії). Беручи до уваги, що об'єктом пропаганди буде малограмотне населення і мобілізовані, вони наголошували, що основний акцент слід робити на стислість й емоційність [14, с. 74]. Більше того, росія була обмежена у фінансових і технічних ресурсах через відсутність допомоги з боку союзників по Антанті, яким також доводилося значно витратитися на війну. В цих умовах росія, так само як і її противники – Німеччина та Австро-Угорщина, змушена була звертатись до системи внутрішніх військових позик – брати гроші у власних підданих. Але без широкої агітаційної кампанії розраховувати на успіх не доводилось. До 1916 р. у Російській імперії агітація за підтримку державних позик здійснювалася через повідомлення у газетах. У 1916 р. держбанк запозичив досвід союзників росії, та почав активно, поряд із текстовими оголошеннями, використовувати плакатну агітацію [14, с. 74]. Недолугість внутрішньої пропаганди не могла виправитися у сфері зовнішньої відносно як союзників, так і противників росії. Як наслідок, поряд із бойовими втратами, країну оповили інфляція, зубожіння, бездоглядність дітей, епідемії.

Згубним впливом Першої світової війни на суспільно-політичну ситуацію в недореформеній, іманентно консервативно-патріархальній російській імперії скористалися більшовики, спекулюючи на протестних, пацифістських суспільних настроях. Через свою політичну безграмотність та громадянську безвідповідальність промисловий та сільський пролетаріат, з яких і формувався особовий склад військ, ставали легкою здобиччю лівих радикалів, які орудували також на фронтах війни. Їм і вдалося здобути прихильність мас завдяки таким гаслам, як «мир народам» (насправді – переростання світової імперіалістичної війни у ще більш кровопролитну громадянську), «земля селянам»

(насправді – розкуркулення власників й наведення незаможників у колгоспне рабство), «право народів на самовизначення» (але потім у суто в межах нової, вже радянської імперії), «вся влада радам» (але під керівництвом єдиної комуністичної партії).

Збагнувши роль і значення ЗМІ в боротьбі за владу та її утримання, російські комуністи захоплюють поряд із держустановами такі на той час об'єкти інформаційно-комунікаційної інфраструктури, як телефон, телеграф, друкарні, що в подальшому виявляються інструментами у проведенні проголошеної культурної революції з її лікнепом, що мав на меті не стільки підготовку фахівців нового класового походження, скільки належну ідеологічну обробку мас. Чого варті лише висловлювання правителів, як от: «Із всіх мистецтв для нас найважливішим є кіно» (Ленін, 1922 р.) чи «Преса має зростати не щодня, а щогодини, – це найгостріша і найсильніша зброя нашої партії» (Сталін, 1923 р.).

Приклади суспільної маніпуляції, зловживання та обмеження права на інформацію можна почерпнути з подальшого процесу «побудови країни рад». Особливо промовистими виявилися тоді факти інформаційної блокади організованої владою такої терористично-садистської фази нині триваючої геноцидної війни проти українського народу – Голодомору, як покарання за опір колективізації. Своєрідним символом замовчування цього злочину був московський кореспондент «New York Times», британець В. Дюранті, шанований радянським режимом до такої міри, що 1929 р. Сталін прийняв його у кабінеті й дав ексклюзивне інтерв'ю. 1932 р. британські журналісти Г. Джонс з «Times» і М. Маггеридж з «Guardian» почали розповідати про голод в Україні. Попри заборону подорожувати вони потайки їздили туди, щоб на власні очі пересвідчитися у трагедії українського села. Що ж до Дюранті, то він у своїх репортажах заперечував Голодомор і намагався спростовувати повідомлення колег. На жаль, незважаючи на 30-річні зусилля громадськості, переважно американських українців, фото В. Дюранті й досі висить у портретній галереї лауреатів найпрестижнішої в американській журналістиці премії Пулітцера, якої він був удостоєний 1932 р. [8].

Радянська влада, замість обіцяних миру, свободи, гідності, впевненості і добробуту, ввергнула своїх громадян (але громадян без прав, а лише з обов'язками), у вир жорстоких пропагандистських кампаній, просуваючи такі наративи, як «єдина соціалістична країна у ворожому оточенні», «у всіх бідах країни винні класові вороги» – старорежимні інженерно-технічні працівники, непмани, саботажники виробництва, шпигуни і зрадники, українські буржуазні націоналісти (нібито пролетарські ще можуть бути), які заважають країні готуватися до оборони» (насправді – до агресивної війни за світове комуністичне панування). Спочатку у пресі (уже виключно державній) за вказівками «згори» публікувалися критичні, викривальні матеріали, за якими слідували арешти за доносами, далі – прискорені й спрощені слідства із сфабрикованими обвинуваченнями, або навіть без таких, і показові судові процеси із жорсткими вироками – розстріли або великі терміни ув'язнення чи заслання у віддалені табори. Демонізація і карикатуризація колишніх «експлуататорів» перетворилася на дієвий інструмент соціальної мобілізації – деструктивної та антигуманної за своїм спрямуванням, що даватиметься взнаки в наступні покоління.

Подібний внутрішній терор зумовлений був передовсім появою на європейському континенті таких тоталітарних конкурентів радянської росії: на початку 1920-х фашистської італії та через 10 років – нацистської німеччини, в яких також була поставлена на потік офіційна пропаганда. Відомі вислови Муссоліні: «Все у межах держави! Нічого поза державою! Нічого проти держави!», тобто суспільство не повинно поділятися ні за класовими, ані за соціальними чи партійними відмінностями. Щодо зовнішньої пропаганди, з метою виправдання вторгнення в Абіссинію, дуче, у відповідь на запровадження щодо Італії економічної блокади з боку Великобританії, Франції та США, обмежив імпорт і проголосив політику автаркії (самозабезпечення під гаслом «підтримки національного виробника»), поширюючи свою тезу про «пролетарські нації», які повинні боротися за своє існування під сонцем з «багатими та егоїстичними» (Англією та Францією), та мавивши навіть також ідеєю про відновлення Священної Римської імперії [22]. Втім етнічна і расова складові пропаганди італійських фашистів не були такими агресивними на відміну від німецьких нацистів, хоча обох їх і єднала така загальна риса, як просування національної зверхності й винятковості.

Прийшовши до влади в 1933 р. (і не без потурання, як вважають деякі дослідники, СРСР, коли Сталін указав німецьким комуністам голосувати у другому турі на парламентських виборах за націонал-соціалістів, а не за соціал-демократів – головних

його конкурентів по всій Європі, менше вже покладаючись у цьому на роль Комінтерну [3]), нацисти також розпочали із внутрішньої пропаганди задля придушення опозиції, упокорення й мобілізації мас, возвелчення культу особи й непогіршеності фюрера.

У книзі «Mein Kampf» (моя боротьба) Гітлер описав свій погляд на пропаганду. Він стверджував, що пропаганда не розрахована на освічених інтелектуалів, оскільки вона будується не так на логіці, раціоналізмі чи науковості. Швидше, стверджував він, пропаганда має бути спрямована на натовп, який не відрізняється логікою та інтелектом, але який можна переконати в чому завгодно, маніпулюючи його емоціями. Він також зазначив, що, оскільки маси не мають особливого розуму і, при цьому, є забудькуватими, то ключем до дієвої пропаганди є багаторазове повторення тих самих ідей, доки їх не сприйматимуть навіть найменш кмітливі. Гітлер вірував, що єдиним способом донести до людей його ідеї є спрощені пропагандистські прийоми та створення ілюзії, що єдиний ворог німецького народу – євреї. Таким чином, Гітлер використав усі можливі способи пропагування своїх ідей. Лише через два місяці після приходу до влади, він створює рейсхміністерство народної освіти і пропаганди та призначає Геббельса його очільником. Міністерство включало сім відділів, кожен із яких займався певним методом поширення нацистської ідеології: радіо, преса, кіно, театр, доросла освіта (включаючи літературу), управління і організація, а також пропаганда. Для привернення суспільної уваги та у спробах закликати до потреби людини бути частиною чогось великого та значного нацисти майстерно використовували паради, масові мітинги та смолоскипні ходи. Вони також удостали випускали антисемітську літературу та видання, такі як, наприклад, щотижнева газета "Der Stürmer" (штурмовик). Вона публікувала злісні та інфантильні статті, що описують євреїв як нижчих і статево збочених істот, і малюнки, що зображують їх зі спотвореними тілесними рисами. В 1946 р. самого головного редактора цієї газети за вироком Нюрнберзького трибуналу стратять через повішання за пропаганду антисемітизму й закликів до геноциду, а інших пропагандистів нацистських медіа буде засуджено до різних термінів ув'язнення. Крім того, міністерство пропаганди випускало антисемітські фільми, з метою на візуальному рівні переконати німців, що євреї настільки жахливі, що заслуговують на переслідування [29].

Сучасні дослідники покладають вину на тодішню англосакську медійну спільноту не лише за незасудження, а й навіть за замовчування під час війни трагедії Голокосту. Хоча підстав, на наш погляд, для такої активності на тоді не існувало, оскільки єврейські діаспори, які почали формуватися у США та Канаді лише після Другої світової війни за рахунок масових іммігрантів (точніше – біженців, які втікали від комуністичної окупації разом з іншими народами Центрально-Східної Європи) змогли вплинути на громадську думку та уряди. В результаті такої тривалої пропагандистської кампанії реакція не забарилася – від Стокгольмської декларації 2000 р. та Резолюції ООН 2007 р. до законодавства багатьох країн (в т. ч. України) про кримінальну відповідальність за заперечення й тривіалізацію Голокосту, із реальним засудженням винних осіб навіть до тюремного ув'язнення [7].

Нацисти не зупинилися на внутрішньому фронті, і так само як більшовики, заявляли про світове панування, обстоюючи ідею «lebensraum» (життєвий простір) – прагнення розширити кордони Німеччини передусім на Схід і встановити на приєднаних територіях свій світовий порядок [28].

Зважаючи на те як все прямувало до розв'язання нової світової війни, виникає особливий дослідницький інтерес до поведінки СРСР у цій ситуації. Попервах Німеччина не була ворогом СРСР до приходу Гітлера до влади в 1933 р. У 1933-39 рр. у СРСР пропаганда створювала образ Німеччини як фашистської. І вже коли підписали пакт Молотова-Ріббентропа 25 серпня 1939 р., ситуація кардинально змінилася: в СРСР була заборонена антинімецька, антифашистська пропаганда, припинили говорити, бо до того говорили дуже активно про те, що Гітлер переслідує євреїв. У радянській пропаганді з'явилося багато позитивних матеріалів про Німеччину, промови Гітлера, Герінга і Геббельса друкувалися в газеті «Правда». Геббельс виступав із перекладом по радянському радіо. І коли радянські люди читали-послухали, то стали говорити про те, що ці промови мало чим відрізняються від промов Молотова і Сталіна. Те, що Гітлер такий енергійний, що він бореться за свій робітничий клас. Для російських великодержавників було дуже важливо, що Гітлер воз'єднує Німеччину, як і Сталін почав збирати колишню російську імперію, захоплювати території [24].

Під час німецько-радянської війни пропаганда кожної зі сторін майже нічим особливим не відрізнялася. Хоча і в Німеччині, і на окупованих територіях СРСР нацисти активніше освоювали такі аудіовізуальні засоби, як радіо (в т. ч. безпроводне) й кінематограф. Втім, як стверджують деякі дослідники, спеціальна пропаганда через радіо на окупованих українських територіях була налагодженою та потенційно орієнтованою на певний контингент слухачів. Проте німці не врахували суто технічні умови реалізації радіопропаганди, а саме – відсутність у більшості місцевого населення потужних радіоприймачів. Справа в тому, що основні радіоточки, якими були оснащені типові квартири в будинках, здатні були приймати передачі лише на тій частоті, на якій мовило радянське радіо. Відповідно, попри високий рівень організації спеціальної пропаганди через радіо, слід констатувати низький рівень її ефективності. Відтак, саме періодична преса стала основним засобом реалізації спеціальної пропаганди. Найпоширенішим прийомом психологічного тиску на населення окупованих територій стало використання у пресі повідомлень-погроз щодо масових страт місцевих жителів у разі вчинення ними опору нацистській окупаційній владі, а також несення колективної відповідальності за злочинну співпрацю з радянськими партизанами та червоноармійцями. За свідченнями колишніх співробітників спецапарату пропаганди «Вінета» Рейхскомісаріату «Україна», що діяли на окупованих українських територіях, в т. ч. в агентурно-розвідувальному напрямку, штат організації налічував до 3 тис. осіб [5, с. 98, 101, 196].

Задля посилення бойової та трудової мобілізації радянського народу на перемогу над нацизмом до джерел російської звятяги минулого змушене було вдатися керівництво країни, оскільки налогос на комуністичну пропаганду все менше був результативним, зокрема через невдоволення масовими репресіями довоєнних років, особливо серед командного складу армії. Актом відродження російських національних традицій стало затвердження 29.07.1942 орденів Суворова, Кутузова та Олександра Невського, Ушакова (і навіть Б. Хмельницького, але для упокорення України); 06.01.1943 – відновлено царсько-білогвардійські погони як елемент однострою, а за рік до війни – систему військових звань включно з генеральськими; 08.11.1943 – своєрідним аналогом Георгіївського хреста стає орден Слави з повним повтором кольорів георгіївської стрічки орденської колодки [4, с. 85-86]. Вперше за 18 років було скликано архієрейський Собор, на якому було обрано патріарха московського і всієї русі, і церква (але вже підконтрольна владі) отримала дозвіл на відкриття духовних семінарій та заснування духовної академії. Центральні органи виконавчої влади, які називалися народними комісаріатами, були перейменовані на «старорежимні» міністерства. Також із честю з перших днів війни виконувала свій патріотичний обов'язок і радянська кінематографія. Наприклад, наприкінці 1943 р. О. Довженко (хоча сам із 1933 р. і до самої смерті жив і творив «без націоналістичного ухилу» на «засланні» у Москві) завершив роботу над художньо-документальним фільмом «Битва за нашу Радянську Україну», а 1945 р. – «Перемога на Правобережній Україні» [9].

Після закінчення Другої світової війни, навіть незважаючи на створення нової, як здавалося, набагато дієвої міжнародно-правової системи захисту людства від подальших війн, світ занурився у наступну фазу протистояння – холодну війну, яка мала всі ознаки гібридної, що супроводжувалася гонкою озброєнь на тлі більш агресивної пропаганди із розвитком та використанням новітніх засобів масової інформації, серед яких провідне місце посідало вже телебачення. В умовах біполярного світу обидва його центри всілякими засобами просували передовсім назовні наративи про переваги своєї суспільно-економічної системи із демонізацією способу життя противника, на кшталт: в СРСР «реальні соціальні права» (попри відсутність достатньої кількості та належної якості продуктів харчування і товарів широкого вжитку, можливості вільного виїзду радянських громадян закордон), а «в капіталістичних країнах суцільна криза, безробіття, інфляція, корупція та невпевненість громадян у майбутньому». У відповідь на зростаючу кризу були оголошені такі заходи уряду, як «продовольча програма», «раціоналізаторський та винахідницький рух» на виробництвах, але їх можливо було реалізувати в умовах роздержавленої економіки, що суперечило панівній ідеології. «Гімчасові труднощі» пояснювалися працівниками ідеологічних підрозділів партійних органів та призначеними в трудових колективах «громадськими пропагандистами» знову ж таки потребами оборони, допомогою «братнім» країнам у спільній боротьбі проти «світового імперіалізму».

Водночас у кримінальних кодексах союзних республік продовжували діяти норми про відповідальність за антирадянську агітацію і пропаганду (ст. 62 КК УРСР 1961 р.), запроваджену ще з перших років радянської влади під тодішньою назвою за авторства

самого Леніна – «контрреволюційна агітація і пропаганда». Також існувала інша норма – ст. 187¹ КК УРСР «Поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад». Однак у випадках, які КГБ вважав досить серйозними, далі застосовувалося звинувачення в антирадянській агітації і пропаганді. В Україні у 1961-1986 рр. за цими звинуваченнями було засуджено кілька сотень осіб [1]. Тобто людей карали не за шкідливі діяння чи злочинну бездіяльність, а просто за висловлені думки. І це ще не аналізуючи репресивне законодавство ленінсько-сталінського періоду. При підготовці КК 1922 р. Ленін особисто рекомендував доповнити його ще шістьма «розстрільними» статтями, зокрема за самовільне повернення з-за кордону, за акції проти революційного руху часів самодержавства, контрреволюційну агітацію і пропаганду та ін. Як стверджують деякі автори, радянське право відбивало атрофовану свідомість тогочасних керівників держави, які вважали терор єдиним можливим способом встановлення та функціонування більшовицької влади [33, с. 204].

Зі свого боку, західні радіостанції, новинні випуски та аналітичні огляди яких, попри їх глушіння, всілякими засобами намагалися слухати критично налаштовані радянські громадяни і за це часто піддавалися «виховному впливу громадськості», поширювали інформацію про життя російської та української діаспори, трансливали твори літераторів-емігрантів, а особливо – викривали вторгнення радянських військ в Афганістан (а через півроку на і переслідування дисидентів (серед яких академік А. Сахаров), які її засуджували.

Апогеєм протистояння обох наддержав стало те, що на початку 1980-х рр. 40-й Президент США Р. Рейган на відміну від попередників, оголосив жорсткіший курс щодо СРСР, який він називав «імперією зла». Виступаючи по національному телебаченню, він вперше анонсував програму розробки стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), яка згодом отримала назву «програма зоряних війн», що мало б для пересічних американців нагадувати кадри однойменного відомого фільму, що вийшов на екрани у 1977 р. Але все закінчилося на пропагандистських гаслах, бо економіка та наукові установи СРСР опинилися неспроможними до створення альтернативного проекту. Виявилося значне відставання СРСР в комп'ютерних технологіях та інших наукових галузях. Окрім того, радянська економіка не могла вже виділяти достатніх коштів для фінансування «зоряних війн». Перед радянським керівництвом постала дилема – ще більше нарощувати свій військовий потенціал чи шукати вихід у переговорах [12]. Перший варіант спричинив би неухильне зниження життєвого рівня населення (в деяких промислових регіонах РРФСР та УРСР наприкінці 1970-х рр. було відновлено карткову систему, але вже у вигляді талонів чи періодичних «запрошень» працівникам підприємств, і за умови сумлінної праці і непорушення трудової дисципліни [18]), що було можливе лише при поверненні до режиму сталінської диктатури, та й ідеологічні засоби впливу на суспільство ставали все менш ефективними. Ставало очевидним, що без західної допомоги врятувати ситуацію не вдасться. Зі свого боку, Захід висунув зустрічні вимоги: громадянські свободи, зокрема свобода ЗМІ, ідеологічний плюралізм, електоральна демократія.

Уособленням другої «відлиги» став новий радянський очільник, молодий та комунікабельний Горбачов, який невдовзі і сам через оголошену ним «перебудову» та «гласність» піддався нищівній критиці як з боку реформаторів – за непослідовність, так і ортодоксальних комуністів – за «розвал» супердержави та світового соціалізму. Саме з приходом його до влади у періоді для переважно інтелектуалів ширилися публікації та зняті з цензури твори про невідомі досі злочини влади минулих років, переважно періоду Сталіна (але ні в якому разі не Леніна, аби не заперечувати радянський уклад, а лише просуюючи його демократизацію). Втім Україну та інші національні республіки (як от Голодомор, репресії, депортації, національно-визвольні рухи минулого) центральна преса обходила мовчанням, щоб не стало це тригером для «дезінтеграційних процесів» (така собі «дозована» гласність). Хоча, приміром, головредом «ліберального» московського «Огонька» був тоді український письменник В. Коротич. Радіо й телебачення включали до свого мовлення зрежисовані за західними зразками невідомі радянському глядачеві розважальні та політичні ток-шоу з табуйованими раніше в суспільстві темами (напр, заможне життя західного «середнього класу»). В нові соціальні рефлексії додавав свого внеску й кінематограф.

Ніхто й не міг передбачити, що подібні медійні заходи призведуть до кардинальних зрушень і глибоких зламів у суспільній свідомості і, врешті-решт, до колапсу непохитної, як здавалося, держави. Згодом очільником нинішньої держави-агресора це було охарактеризовано «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст.».

що стало визначальним ідеологічним підґрунтям реваншу й «збирання земель», але під евфемерною назвою – «реінтеграція постадянського простору».

Цілком усвідомлюючи роль ЗМІ у механізмі державної пропаганди, нинішнє керівництво рф, що прийшло до влади наприкінці 1990 – на початку 2000-х рр., будучи здебільшого вихідцями із радянських спецслужб, розпочало здійснювати заходи із одержавлення російського телебачення, що було й залишається провідним ЗМІ як у росії, так і в решті пострадянських країн. Відновлення цензури почалося із побиття та вбивства незалежних журналістів (в ліпшому разі – примушення їх перейти від професії журналіста до розряду державних пропагандистів), далі – експропріація або закриття самих незалежних ЗМІ під давно очікуваним для обивателя гаслом боротьби зі скоробогатками-мільярдерами, які «за підтримки Заходу експлуатують природні ресурси держави».

Не залишався осторонь цих антидемократичних процесів і російський кінематограф, фокусуючись насамперед на військово-патріотичній та контррозвідувально-шпигунській тематиці (її підсилили, коли у 2019 р. в російській столиці поблизу будівлі служби зовнішньої розвідки було відкрито пам'ятник міфічному радянському розвіднику Штірліцу), часто з елементами антизахідної та антиукраїнської риторики, але при цьому застосовуючи західні технології, зокрема голлівудські спецефекти. Узагалі, українофобні наративи були в російському кіно завжди (якщо ще й не брати до уваги радянський період): від «бандерівської мафії» в Чикаго і "ви мені ще за Севастополь відповісте" і далі можна згадати перекручені псевдоісторичні картини про Другу світову, де українців зображують зрадниками та прибічниками нацистів на противагу чесним і відважним росіянам. І вже з початком війни проти України 2014 р. росія почала використовувати кінематограф як засіб інформвійни майже в промислових масштабах [11].

Особливо зараз дуже активно використовується такий прийом, як кримінальне переслідування за екстремізм (ще у 2014 р. «роскомнадзор» заблокував сайти видань «Грані.ру», «Каспаров.ру» і «Щотижневий журнал»). Навіть деякі очільники російських правоохоронних органів пропонували кримінально карати за політично «невірні» історичні оцінки і за заперечення результатів кримського «референдуму» [23]. І реакція не забарилася: 2014 р. вийшов закон, який передбачає запровадження кримінальної відповідальності за «заперечення фактів, встановлених вироком Міжнародного воєнного трибуналу для суду і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі, схвалення злочинів, встановлених указаним договором, а також поширення завідомо неправдивих відомостей про діяльність СРСР під час Другої світової війни, вчинені публічно» (до трьох років позбавлення волі). Якщо ж такі дії вчиняються з використанням ЗМІ, покарання може сягати п'яти років позбавлення волі. Передбачено і доповнення в перелік адміністративних правопорушень. Зокрема, публічне поширення «що виражають явну неповагу до суспільства» відомостей про дні «воєнної слави і пам'ятні дати росії, пов'язані із захистом вітчизни, або ж публічне осквернення символів воєнної слави росії», в тому числі, здійснені з використанням ЗМІ або Інтернету може потягнути штраф у розмірі до 1 млн. руб. [2].

На цьому пропагандистська законотворчість держави-агресора не завершилася. Уже після повномасштабного вторгнення в Україну рада федерації росії слідом за держдумою 13.04.2022 навіть схвалила законопроект, який передбачає штрафувати тих, хто наважується ототожнювати цілі, рішення та дії двох тоталітарних режимів – радянського керівництва і нацистської німеччини та її союзників під час Другої світової війни (а також дії командування та військових цих країн). Отже, маємо найпереконливіший доказ того, як держава через заборону порівнювати себе з нацистським режимом, фактично визнає цей самий факт.

У березні 2022 р. в росії розпочалась ліквідація останніх незалежних мас-медіа – було заблоковано близько 3 тис. інтернет-сайтів. Низка ЗМІ були змушені емігрувати («Новая газета», «Медуза», «Дождь» тощо). У рф були заблоковані Twitter, Facebook, Instagram, у судовому порядку заборонено діяльність компанії Meta Platforms. Згідно із Всесвітнім індексом свободи преси 2022 р., росія опинилася на 155-й позиції зі 180-и країн. Встановлено тотальний контроль влади над системою громадських організацій. Правозахисні, згодом екологічні, освітні, благодійні організації були або заборонені, або отримали статус «іноземних агентів», що де-факто унеможливило їхню діяльність (ФБК, «Меморіал», Левада-Центр, Центр «Сова» та ін.). Станом на квітень 2022 р. близько 400 громадських організацій і фізичних осіб були визнані «іноагентами». У липні 2022 р. підписано закон щодо регламентації діяльності «іноагентів», який позбавляє їх базових

соціально-політичних прав та свобод і практично унеможливує діяльність. Також масово заборонені іноземні неурядові організації і фонди [15]. Найогидніший ще факт, що відеохостинг YouTube на вимогу влади заблокував у росії у квітні 2022 р. найпопулярніший ролик із пісню радянського актора та співака Марка Бернеса "Хотят ли русские войны" [19]. А тих митців (переважно співаків, акторів), які не те що не засуджують, а й навіть відмовчуються під публічної та приватної підтримки СВО, всіляко упосліджують: скасовують гастролі, не дають грати в театрі та зніматися в кіно шляхом розірвання чи непродуктивного продовження контрактів.

Так країна знову, як і століття тому, занурилася в масовий психоз – атмосферу суцільного страху, підозр і доносів, оскільки її громадяни спочатку вирішили були укласти із державою своєрідний суспільний договір – відмова від демократичних свобод з контролем та оновленням влади в обмін на «стабільність», «безпеку» і «добробут». Натомість, не отримавши сповна очікуваних «благ», пересічний обиватель знову, як і десятиліття тому, став об'єктом державної пропагандистської машини, яка давала йому прості відповіді на складні питання і з використанням сучасних досягнень інформаційної революції все більше занурювала його в паралельну реальність. У цій ситуації «русский мир» сприймається як дух і кров, що оживить і змусить діяти новочасного геополітичного Голема, покликаною покласти край невизначеності розбалансованого багатополосного світу. Перебуваючи у солодких тенетах самонавіювання, поборники відродження геополітичної величі росії не зважають на те, що не мають потенціалу срср, що світ за кордонами росії не потребує «підтримки» в обмін на волю, що ідеології «русского мира» бракує універсальності комуністичної доктрини. Спроби росії приречені на поразку, однак вони дорого коштуватимуть світу. Як будь-яка ерзацрелігія «русский мир» вимагає жертв [26, с. 34].

І так само за аналогією тоталітарних практик минулого століття, російська пропаганда не обмежилася внутрішніми кордонами. Не варто при цьому зупинятися на інформаційному російському впливі на пострадянський простір (через проросійські політичні партії та частку капіталу в національних ЗМІ, присутність у банківському секторі та стратегічних галузях промисловості, транспорту і зв'язку, зокрема мобільному), якщо пропаганда агресора поширювалася далі на країни ЄС і навіть на інші континенти, готуючи суспільну думку якщо й до невідтримання, то хоча б до незасудження агресії рф проти України.

Чого лише варта діяльність російської міжнародної мережі інформаційних (по суті, пропагандистських) телеканалів «russia today», фінансованої урядом рф та мовлення якої охоплює всю територію ЄС, а також Близький Схід і навіть США і здійснюється англійською, арабською, іспанською, німецькою та французькою мовами здебільшого із закордонних філій, позиціонуючи себе як альтернативу російськомовним секторам таких міжнародних каналів новин, як CNN, BBC, Голос Америки або Euronews. Під час вже великої війни журналісти та керівники цієї організації відкрито закликали до геноциду українців та ліквідації Української держави. У березні 2022 р. Європейський Союз централізовано зупинив на своїй території мовлення RT (RT English, RT UK, RT Німеччина, RT France та RT Spanish). У рішенні Ради ЄС, яка зобов'язала вжити такого заходу, йшлося, що росія через підконтрольні їй ЗМІ веде «пропагандистську кампанію, яка виправдовує агресію проти України та спрямовану проти громадянського суспільства ЄС, грубо спотворюючи факти та маніпулюючи ними». Доти мовлення russia today на своїй території забороняли деякі країни. Зокрема, у 2020 р. це зробили Литва та Латвія. У США через закриття офісів у Нью-Йорку, Лос-Анджелесі та Майамі припинив діяльність російський телеканал RT America, який мовив із 2010 р. Канада заблокувала у себе мовлення RT та RT France. Велика Британія відкликала ліцензії RT та RT UK тоді ж, у березні 2022 р. В Австралії аналогічне рішення було ухвалене раніше – 26 лютого, russia today заблокований також у Швейцарії та Чорногорії [25].

Втім, на жаль, зовнішня пропаганда рф все-таки далася взнаки, що виявилось передовсім через підкуп політиків у створенні та фінансуванні ліво- та праворадикальних політичних партій і громадських рухів, які є активними учасниками виборчих процесів. Останніми роками проросійські партії постійно здобувають місця у парламентах Австрії, Болгарії, Італії, Німеччини, Словаччини, Сербії, Угорщини та Франції (там у другий тур президентських виборів 2022 р., вийшла лідерка Національного фронту М. ле Пен, але із 42 % голосів (!) поступилася Е. Макрону). Загалом, у понад 20-и європейських країнах існують проросійські партії [26], які, на тлі

соціально-популістських гасел (напр., зниження пенсійного віку, при цьому на тлі старіння більшості європейських націй, протекціоністські заходи на користь «національного виробника») послугуються також расистською, ксенофобською, шовіністичною та антиіммігрантською риторикою, сповідуючи євроскептицизм, антиамериканізм та антиглобалізм. Також росію підозрюють у втручанні, зокрема через її ЗМІ та кіберзасоби, у президентські вибори у США 2016 і 2020 р. та інспірування процесу виходу Великобританії з ЄС (Brexit) через референдум у 2016 р.

Український законодавець почав реагувати контрпропагандою на російські атаки, на жаль, лише з 2014 р. Так, 09.04.2015 прийнято Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», на підставі якого було також внесено відповідні зміни до КК України та законів України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про політичні партії в Україні», «Про громадські об'єднання», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про географічні назви» та ін. Також у 2015 р. до Закону України «Про інформацію» внесено зміни, відповідно до яких не можуть бути віднесені до інформації з обмеженим доступом відомості, зокрема, про факти порушення прав і свобод людини, включаючи інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язаних із політичними репресіями, Голодомором 1932-1933 рр. в Україні та іншими злочинами, вчиненими представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. Подібні норми почали містити також решта актів інформаційного законодавства, як то закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу», «Про кінематографію», «Про гастрольні заходи в Україні». Крім того, було створено Міністерство інформаційної політики (з 2019 р. об'єднано з Міністерством культури) та Інститут національної пам'яті, що має своїм завданням, зокрема, розвінчування антиукраїнських пропагандистських міфів.

Втім і ці заходи виявилися половинчастими, оскільки Україна вела війну не з радянським союзом, а з росією як його правонаступницею. Події з лютого 2022 р. прискорили відповідні законодавчі та інституційні заходи. Було встановлено заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного торгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, а також внесено зміни до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Її було визначено передовсім як *публічне заперечення* громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або *публічні заклики* громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до *невизнання* поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, а також як *організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності* у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах [16]. Отже колабораціонізм містить таку протиправну діяльність, як антидержавна, проворожа пропаганда.

Важливим кроком до зміцнення інформаційної безпеки та гарантій права на інформацію стало прийняття 13.12.2022 Закону України «Про медіа» (набуває чинності 31.03.2023), що є одним із заходів з виконання Україною умов як кандидата на вступ до ЄС. Адже одним із положень Угоди про асоціацію є, зокрема, питання підготовки журналістів та інших працівників медіа-сфери, як друкованих, так і електронних видань, а також питання підтримки засобів масової інформації (громадських і приватних), з метою посилення їхньої незалежності, професіоналізму та зв'язків з іншими європейськими ЗМІ відповідно до європейських стандартів, зокрема стандартів Ради Європи [21]. Адже за звітами міжнародних правозахисних інституцій, Україна у 2022 р. за ступенем свободи слова, як і в цілому політичних прав та громадянських свобод належить до частково вільних разом із таким пострадянськими країнами, як Молдова,

Грузія та Вірменія, тоді як всі три балтійські країни є вільними [31].

На виконання зазначених та інших законодавчих нововведень періоду воєнного стану, Радою національної безпеки і оборони України вжито низку заходів у галузі інформаційної безпеки шляхом застосування персональних санкцій, що передбачають блокування активів, зупинення або анулювання ліценцій на теле- й радіомовлення, блокування Інтернет-провайдером доступу до веб-ресурсів/сервісів, призупинення діяльності проросійських партій, які протягом довоєнних десятиліть, підкріплені медійно і церковно, впевнено почувалися на електоральному полі Сходу і Півдня.

Органи місцевого самоврядування, відповідно до своїх законодавчо закріплених повноважень, також здійснюють заходи з дерусифікації й деколонізації інформаційно-культурного простору: перейменування топонімів, демонтаж пам'ятників, що несли не стільки історико-культурне, скільки імперсько-пропагандистське навантаження. Отже, війна і на інформаційному фронті теж триває, вимагаючи подальшого законодавчого, інституційного та ресурсного забезпечення.

Висновки. На підставі викладено маємо стверджувати таке:

1) складовими здійснення такої інформаційної діяльності, як пропаганда є: суб'єкт (джерело пропаганди) та об'єкт, що має, зі свого боку, два різновиди – а) на кого спрямована пропаганда (споживач і одночасно жертва пропаганди) і б) проти кого спрямована пропаганда (завідомо демонізована й упосліджена жертва пропаганди);

2) зловживання конституційним правом на інформацію та свободою ЗМІ завжди перетворюється на поступове вибудовування пропаганди, що має на меті через маніпулювання суспільною думкою, з одного боку, створення певних ворожих, ненависних образів і наративів, з іншого, вимагає від зазначеного вище об'єкта (б) вжиття контрпропагандистських заходів, але за наявності відповідних ресурсів;

3) пропаганда – невід'ємна складова підготовки та ведення війн, в т. ч. інформаційних як елемента сучасних гібридних війн;

4) відліком розвитку воєнної та антивоєнної пропаганди із застосуванням сучасних ЗМІ слід вважати період Першої світової війни;

5) незважаючи на те що людина і суспільство все більше стають оточеними великим обсягом та кількістю джерел інформації, джерело пропаганди виявляється потужнішим та має місце в усіх країнах – від тоталітарних і авторитарних до демократичних;

6) пропаганда є переважно інформаційно зброєю тоталітарних держав, будучи націленою спочатку на внутрішню аудиторію з метою подолання опору правлячому режиму, потім – на зовнішнього споживача з метою створення сприятливої міжнародної інформаційної кон'юнктури. При цьому авторитарна пропаганда, мобілізуючи заляканих обивателів та підконтрольну собі судову та непідконтрольну суспільству правоохоронну систему, завжди перемагає, аніж не перемагає. Водночас така перемога диктатур є тактичною, недовготривалою, тоді як перемога демократій, навпаки, є завжди стратегічною, особливо в умовах глобального інформаційного суспільства;

7) найбільш промовистим прикладом боротьби за масову свідомість сучасності із залученням міжнародних акторів стала російська військова агресія проти України, яка тарактується як глобальне зіткнення тоталітаризму й демократії;

8) аби не будучи застарілим терміном та не подразнюючи суспільство, пропаганда все більше замінюється такими евфемізмами, як «інформаційна політика», «інформаційна кампанія», «піар-акція», «чорний піар», «ІПСО» тощо. Зі свого боку, пропагандисти намагаються називати себе «репортерами», «експертами», «аналітиками», «політологами», «блогерами», «PR-менеджерами» та ін. Так само як замість «війни» – «збройний конфлікт», «спеціальна військова операція», «примушування до миру». Зазначене надає підстави ототожнювати пропаганду інколи з популізмом у різних аспектах: як окремого явища, як її форми або її складової;

9) насамкінець, пропаганда, як і популізм із демагогією, є малодослідженими явищами передовсім як правових категорій, особливо у межах такої динамічної галузі, як інформаційне право. Натомість теорією та філософією права напрацьовано кілька бачень такої форми неправомірної поведінки, як, напр., правовий нігілізм. Адже, окрім політичного, почастишало також вживання терміна «правовий популізм».

Отже, тематикою подальших публікацій мають стати проблеми юридичної концептуалізації пропаганди та популізму в контексті протидії інформаційним війнам, особливо з використанням досягнень нинішнього етапу інформаційної революції – кібер-простору та соціальних мереж.

Список використаних джерел

1. Антирадянська агітація і пропаганда. Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL : <https://museum.khpg.org/1162386328>.
2. В Росії введено кримінальну відповідальність за критику дій срср під час Другої світової війни. 07.05.2014. *Центр демократії і верховенства права*. URL : <https://cedem.org.ua/news/v-rosiyi-vvedeno-kryminalnu-vidpovid/>.
3. Гарін І. Як Сталін допоміг Гітлеру прийти до влади. 26.05.2016. URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/jak-stalin-dopomig-gitleru-priyti-do-vladi-133045.html>.
4. Гула Р. В., Торопчин Д. Г. Трактатування патріотизму в радянській системі пропаганди та політико-виховної роботи колабораціоністських військово-політичних формувань у 1943 році. *Архіви України*. 2014. № 4-5. С. 84-91.
5. Долгорученко К. О. Організація та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (на матеріалах спецвідділу «Вінета») : історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Приватна установа "Науково-дослідний інститут публічного права". Київ, 2021. 250 с.
6. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року (неофіційний переклад). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
7. Заперечення Голокосту: ключові дати. United States Holocaust Museum. URL : <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/holocaust-denial-key-dates>.
8. Заперечував Голодомор. Як українці майже 30 років намагаються анулювати Пулітцерівську премію Дюранті. 26.11.2021. URL : <https://hromadske.ua/posts/zaperechuvav-golodomor-yak-ukraintsi-majzhe-30-rokiv-namagayutsya-anulyuvati-pulitserivsku-premiyu-dyuranti>.
9. Кіно в роки Великої Вітчизняної війни. URL : <http://ukr.ssr.com.ua/kiyiv/kino-v-roki-velikoyi>.
10. Конституція України : Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Кромф І. Повнометражні снаряди війни: як росія використовує кінематограф у пропаганді. 02.08.2022. URL : <https://suspihne.media/266695-povnometrazni-snaradi-vijni-ak-rosiya-vikoristovue-kinematograf-u-propagandi/>.
12. Мельник І. Зоряні війни, які знищили СРСР. 21.03.2013. URL : <https://zbruc.eu/node/4021>.
13. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
14. Моїсенко О. В. Внутрішня і зовнішня пропаганда австро-угорської та російської імперій на південно-західному фронті в роки Першої світової війни. *Сумський історико-архівний журнал*. 2016. № XXVII. С. 73-80.
15. Пашков М. Війна сенсів: шляхи і напрями опору «русскому миру» : аналітична записка. Київ : Razumkov Centre, 2022. URL : <https://razumkov.org.ua/images/2022/09/26/2022-ANALIT-ZAPIS-PASHKOV-1-FIN.pdf>.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-IX#Text>.
17. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
18. Ресент О. П. Карткова система. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. URL : <https://esu.com.ua/article-10176>.
19. У Росії YouTube на вимогу влади заблокував відео з піснею Марка Бернеса "Хотят ли русские войны". 07.04.2022. URL : <https://podrobnosti.ua/2444540-u-ros-youtube-na-vimogu-vladi-zablokuvav-vdeo-z-psneju-marka-bernesa-hotjat-li-russkie-vojny.html>.
20. У Харкові демонтували пам'ятник Жукову. 17.04.2022. URL : <https://suspihne.media/229580-u-harkovi-demontuvali-pamatnik-zukovu/>.
21. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
22. Хом'як О. Розчарувавшись у соціалізмі, став ідеологом фашизму. 27.04.2015. URL : <https://wz.lviv.ua/far-and-near/131164-rozcharuvavshys-u-sotsializmi-stav-ideolohom-fashyzmu>.
23. Чижова Л. У Росії жахливий рівень одержавлення ЗМІ, цензура і переслідування журналістів – російський медіа-аналітик. 22.04.2016. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/27691216.html>.
24. Шурухало Д. В СРСР із пропаганди за два роки до 22 червня 1941 року викинули все антифашистське – історик. 01.06.2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viynastalin-hitler-propahanda-srsr/31284254.html>.
25. Як росія створює потужну пропаганду з фейками: пояснення на прикладі RT. 17.11.2022. URL : https://lb.ua/blog/infosecurity_institut/536213_yak_rosiya_stvoryuie_potuzhnu_propagandu_z.html.
26. Якубова Л. Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів. 2-е вид., перероб. Київ : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2020. 392 с.
27. zn.ua склало список проросійських партій в ЄС. 09.01.2016. URL : <https://zn.ua>

- <https://zn.ua/ukr/WORLD/zn-ua-sklalo-spisok-prorosyiskih-partiy-v-yes-195496.html>.
28. Clampin D. Advertising and propaganda in World War One: cultural identity and blitz spirit. London : Bloomsbury Academic, 2014. 296 p.
29. Encyclopedia of the Holocaust, In Association with Yad Vashem, The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority, Dr. Robert Rozett and Dr. Shmuel Spector, Editors, Yad Vashem and Facts On File, Inc., Jerusalem Publishing House Ltd, 2000.
30. Fox J. Atrocity propaganda. URL : <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/atrocity-propaganda>.
31. Freedom in the World. URL : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.
32. Jablonski E. A Pictorial History of the World War I (One) Years. New-York : Doubleday, 1979. 317 p.
33. Ostrohliad O., Ilyn L., Tsymbalista L. History of the death penalty in Ukraine: causes, stages and influence on public awareness. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, 2021. P. 198-207.
34. Propaganda. URL : <https://www.bl.uk/world-war-one/themes/propaganda>.
35. Sanders M. L. Wellington House and British Propaganda During the First World War. *Historical Journal*. 1975. № 18. P. 119-146.
36. Top five russian propaganda WWII myths debunked. May 9, 2022. URL : <https://english.nv.ua/nation/top-five-myths-of-russian-propaganda-about-wwii-debunked-russian-invasion-of-ukraine-50240734.html>.
37. Welch D. Propaganda for patriotism and nationalism. 29 Jan 2014. URL : <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/patriotism-and-nationalism>.

Надійшла до редакції 13.12.2022

References

1. Antyadyans'ka ahitatsiya i propahanda [Anti-Soviet agitation and propaganda]. Prava lyudyny v Ukrayini. Informatsiynyy portal Kharkivs'koyi pravozakhysnoyi hrupy. URL : <https://museum.khpg.org/1162386328>. [in Ukr.].
2. V rosiyi vvedeno kryminal'nu vidpovidal'nist' za krytyku diy srsr pid chas Druhoyi svitovoyi viyny [Criminal liability has been introduced in russia for criticizing the actions of the ussr during the Second World War]. 07.05.2014. Tsentri demokratsiyi i verkhoventva prava. URL : <https://cedem.org.ua/news/v-rosiyi-vvedeno-kryminalnu-vidpovid/>. [in Ukr.].
3. Harin, I. (2016) Yak stalin dopomih hitleru pryty do vlady [How stalin helped hitler come to power]. 26.05.2016. URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/jak-stalin-dopomig-gitleru-prijti-do-vladi-133045.html>. [in Ukr.].
4. Hula, R. V., Toropchyn, D. H. (2014) Traktuvannya patriotyzmu v radyans'kiy systemi propahandy ta polityko-vykhovnoyi roboty kolaboratsionist-s'kykh viys'kovo-politychnykh formuvan' u 1943 rotsi [Interpretation of patriotism in the Soviet system of propaganda and political-educational work of collaborationist military-political formations in 1943]. *Arkhivy Ukrayiny*. № 4-5, pp. 84-91. [in Ukr.].
5. Dolhoruchenko, K. O. (2021) Orhanizatsiya ta diyal'nist' spetsial'noho aparatu propahandy hitlerivs'koyi Nimechchyny na terytoriyi Reykhskomissariatu «Ukrayina» (na materialakh spetsviddil'u «Vineta») : istoryko-pravove doslidzhennya [Organization and activity of the special propaganda apparatus of Hitler's Germany on the territory of the Reichskommissariat "Ukraine" (based on the materials of the special department "Vineta"): historical and legal research] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Pryvatna ustanova "Naukovo-doslidnyy instytut publichnogo prava". Kyiv, 250 p. [in Ukr.].
6. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights] : Prynyata i proholoshena rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneral'noyi Asambleyi OON vid 10 hrudnya 1948 roku (neofitsiyyny perekhad). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
7. Zaperechennya Holokostu: klyuchovi daty [Holocaust denial: key dates]. United States Holocaust Museum. URL : <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/holocaust-denial-key-dates>. [in Ukr.].
8. Zaperechuvav Holodomor. Yak ukraintsi mayzhe 30 rokiv namahayut'sya anulyuvaty Pulitserivs'ku premiyu Dyuranti [He denied the Holodomor. How Ukrainians have been trying to cancel Duranty's Pulitzer Prize for almost 30 years]. 26.11.2021. URL : <https://hromadske.ua/posts/zaperechuvav-golodomor-yak-ukrayinci-majzhe-30-rokiv-namagayutsya-anulyuvati-pulitserivsku-premiyu-dyuranti>. [in Ukr.].
9. Kino v roky Velykoyi Vitchyznyanoyi viyny [Cinema during the Great Patriotic War]. URL : <http://ukrskr.com.ua/kiyiv/kino-v-roki-velikoyi>. [in Ukr.].
10. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] : Prynyata na 5-y sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].
11. Kromf, I. (2022) Povnometrazhni snaryady viyny: yak rosiya vykorystovuye kinematohraf u propahandi [Full-length shells of war: how Russia uses cinematography in propaganda]. 02.08.2022. URL : <https://suspilne.media/266695-povnometrazhni-snaryady-vijni-ak-rosia-vikoristovue-kinematograf-u-propahandi/>. [in Ukr.].
12. Mel'nyk, I. (2013) Zoryani viyny, yaki znyshchyly srsr [Star Wars, which destroyed the ussr]. 21.03.2013. URL : <https://zbruc.eu/node/4021>. [in Ukr.].
13. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki ta politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] : Prynyato 16 hrudnya 1966 roku Heneral'noyi Asambleyeyu OON. Dok. OON A/RES/2200 A (XXI). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukr.].
14. Moiseyenko, O. V. (2016) Vnutrishnya i zovnishnya propahanda Avstro-uhors'koyi ta rosiys'koyi imperiyi na pivdenno-zakhidnomu fronti v roky Pershoyi svitovoyi viyny [Internal and external propaganda of the austro-hungarian and russian empires on the South-Western Front during the

First World War]. *Sums'kyi istoryko-arkhivnyy zhurnal*. № XXVII, pp. 73-80. [in Ukr.].

15. Pashkov M. (2022) *Viyina sensiv: shlyakhy i napryamy oporu «russkomu myru»* [The war of meanings: ways and directions of resistance to the "russian world"] : analitychna zapyska. Kyiv : Razumkov Centre. URL : <https://razumkov.org.ua/images/2022/09/26/2022-ANALIT-ZAPIS-PASHKOV-1-FIN.pdf>. [in Ukr.].

16. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennya kryminal'noyi vidpovidal'nosti za kolaboratsiynu diyal'nist' [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborative activity] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-IX#Text>. [in Ukr.].

17. Pro informatsiyu [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1992. № 48. Art. 650. [in Ukr.].

18. Reyent, O. P. (2012) Kartkova systema [Card system]. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrainy / redkol.: I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovs'kyi, M. H. Zheleznyak ta in.* Kyiv : In-t entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrainy,. URL : <https://esu.com.ua/article-10176>. [in Ukr.].

19. U rosiyi YouTube na vymoju vlady zablokuvav video z pisneyu Marka Bernesa "Khotyat ly russkyye voyny" [In russia, at the authorities' request YouTube blocked the video with the song "Do russians want wars" by Mark Bernes]. 07.04.2022. URL : <https://podrobnosti.ua/2444540-u-ros-youtube-na-vimogu-vladi-zablokuvav-veo-z-psneju-marka-bernesa-hotjat-li-russkie-vojny.html>. [in Ukr.].

20. U Kharkovi demontuvaly pam'yatnyk zhukovu [A monument to zhukov was dismantled in Kharkiv]. 17.04.2022. URL : <https://suspilne.media/229580-u-harkovi-demontuvali-pamatnik-zukovu/>. [in Ukr.].

21. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukr.].

22. Khom'yak, O. (2015) *Rozcharuvavshys' u sotsializmi, stav ideolohom fashyzmu* [Disillusioned with socialism, he became an ideologist of fascism]. 27.04.2015. URL : <https://wz.lviv.ua/far-and-near/131164-rozcharuvavshys-u-sotsializmi-stav-ideolohom-fashyzmu>. [in Ukr.].

23. Chyzhova, L. (2016) U rosiyi zhakhlyvyy riven' oderzhavlennya ZMI, tsenzura i peresliduvannya zhurnalistiv – rosiys'kyi media-analytik [In Russia, the terrible level of access to mass media, censorship and persecution of journalists – Russian media analyst]. 22.04.2016. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/27691216.html>. [in Ukr.].

24. Shurkhalo, D. (2021) V srsr iz propahandy za dva roky do 22 chervnya 1941 roku vykynuly vse antyfasyst-s'ke – istoryk [In the ussr, two years before June 22, 1941, everything anti-fascist was thrown out of propaganda – historian]. 01.06.2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viyana-stalin-hitler-propahanda-srsr/31284254.html>. [in Ukr.].

25. Yak rosiya stvoryuye potuzhnu propahandu z feykamy: poyasnennya na prykladi RT [How Russia creates powerful propaganda with fakes: explanation on the example of RT]. 17.11.2022. URL : https://lb.ua/blog/infosecurity_institut/536213_yak_rosiya_stvoryuye_potuzhnu_propagandu_z.html. [in Ukr.].

26. Yakubova, L. (2020) *Yevraziys'kyi rozlam. Ukraina v dobu hibrydnykh vyklykiv* [The Eurasian Rift. Ukraine in the age of hybrid challenges]. 2-e vyd., pererob. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo "Klio"», 392 p. [in Ukr.].

27. zn.ua sklalo spysok prorosiy's'kykh partiy v YeES [zn.ua compiled a list of pro-Russian parties in the EU]. 09.01.2016. URL : https://zn.ua/ukr/WORLD/zn-ua-sklalo-spisok-prorosiy's'kih-partiy-v-yes-195496_.html. [in Ukr.].

28. Clampin D. *Advertising and propaganda in World War One: cultural identity and blitz spirit*. London : Bloomsbury Academic, 2014. 296 p.

29. *Encyclopedia of the Holocaust*, In Association with Yad Vashem, The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority, Dr. Robert Rozett and Dr. Shmuel Spector, Editors, Yad Vashem and Facts On File, Inc., Jerusalem Publishing House Ltd, 2000.

30. Fox, J. *Atrocity propaganda*. URL : <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/atrocity-propaganda>.

31. *Freedom in the World*. URL : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.

32. Jablonski, E. (1979) *A Pictorial History of the World War I (One) Years*. New-York : Doubleday, 317 p.

33. Ostrohliad, O., Ilyn, L., Tsymbalista, L. (2021) History of the death penalty in Ukraine: causes, stages and influence on public awareness. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 198-207.

34. *Propaganda*. URL : <https://www.bl.uk/world-war-one/themes/propaganda>.

35. Sanders, M. L. (1975) *Wellington House and British Propaganda During the First World War*. *Historical Journal*. №18, pp. 119-146.

36. Top five russian propaganda WWII myths debunked. May 9, 2022. URL : <https://english.nv.ua/nation/top-five-myths-of-russian-propaganda-about-wwii-debunked-russian-invasion-of-ukraine-50240734.html>.

37. Welch, D. (2014) *Propaganda for patriotism and nationalism*. 29 Jan 2014. URL : <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/patriotism-and-nationalism>.

ABSTRACT

Andriy Samotuha. Propaganda and constitutional right to information during wartime on the background of clashes between totalitarian practices and democratic values. The article deals with peculiarities of the implementation of the constitutional right to information in Ukraine under martial

law in the context of such a constitutional principle as the prohibition of propaganda of war and other enmity, contrasting the practice of totalitarian states with the democratic principles of administration of the information area. The lack of studies of constitutional and legal aspects of propaganda as a type of information activity in Ukrainian jurisprudence has been pointed out. A retrospective analysis of the institute of propaganda in the 20th-21st centuries has been carried out.

The author has concluded that the components of the implementation of such information activity as propaganda are: subject (source of propaganda) and object, which has, for its part, two varieties - a) to whom propaganda is directed (consumer and victim of propaganda) and b) against whom the propaganda is directed (a notoriously demonized victim of propaganda).

Abuse of the constitutional right to information and freedom of the mass media always turns into a gradual building of propaganda, which aims, through the manipulation of public opinion, on the one hand, to make certain hostile, hateful images and narratives, on the other hand, requires the above-mentioned object (b) taking counter-propaganda measures, but with the availability of appropriate resources. Propaganda is an integral part of preparing and conducting wars, including information wars as an element of modern hybrid wars. The most eloquent example of the struggle for modern mass consciousness with the involvement of international actors was the Russian military aggression against Ukraine.

The subject of further publications should be? As the author believes, the problems of the legal conceptualization of propaganda and populism in the context of countering information wars, especially using the achievements of the current stage of the information revolution – cyberspace and social networks

Keywords: right to information, media freedom, propaganda, abuse, manipulation, war.

УДК 342.749+343.322

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-264-268

Ігор СЕРДЮК®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОЛАБОРАНТІВ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Актуалізовано проблему конституційно-правової відповідальності колаборантів, теоретичне осмислення якої є необхідною передумовою вдосконалення національного конституційного законодавства, а також практичної реалізації його норм суб'єктами правозастосування, наділеними юрисдикційними повноваженнями.

Ключові слова: Конституція України, національне конституційне законодавство, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, конституційно-правова відповідальність колаборантів, кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність,

Постановка проблеми. Під проблемою в науці розуміють усвідомлення недостатності наявних знань, необхідних для вирішення теоретичних і практичних завдань. Саме такою є гносеологічна ситуація, що склалася в доктрині конституційного права у зв'язку з відсутністю досліджень, присвячених конституційно-правовій відповідальності громадян України, чії протиправні дії кваліфікуються як колабораційна діяльність.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поняття конституційно-правової відповідальності, її суб'єкти, риси та санкції охоронних норм, що застосовуються уповноваженими юрисдикційними органами як вияв цього виду юридичної відповідальності, є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах наукових монографій, дисертацій, статей, підручників і навчальних посібників з теорії держави і права та конституційного права.

Вагомий внесок у розробку окреслених вище питань зробили такі вітчизняні фахівці, як Ю. Барабаш і Є. Ткаченко [1], В. Боняк [2], В. Кравченко [4], Л. Наливайко [6], В. Погорілко і В. Федоренко [7], Л. Сердюк [5], С. Совгіря та Н. Шукліна [10],

© І. Сердюк, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3655-721X>

iserdiuk@ukr.net